

Türkmenler we Demirgazyk Afrika halklary

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmenler we Demirgazyk Afrika halklary TÜRKMENLER WE DEMIRGAZYK AFRIKA HALKLARY

Biz dürli halklaryň medeniýetleriniň arasynda bellibir meňzeşlikleriniň bolmagy hiç wagt olaryň garyndaşlygyna şaýatlyk etmeýändigini bilýäris. Olar ýa ýakyn jemgyýetçilik-ykdysady gurluşy, ýa tebigy howa şertleri ýa-da adam aňynyň belli kanunalaýyklyklary bilen bolup biler. Emma bizde Türkmenistan we Demirgazyk Afrikanyň, hususan-da Müsüriň arasynda gadymy döwürden bäri etnomedeni gatnaşyklaryň bardygyna şaýatlyk edýän jedelsiz deliller bar. Muňa türkmenleriň antropologik sypatynyň (keşbiniň) özi şaýatlyk edip biler. Ol ýewropeoid jynsynyň zakaspiý görnüşiniň orta ýer deňiz dolihpsefal (uzynkelle) tipi hökmünde kesgitlenýär. Antropologiyasy boýunça türkmenleriň Orta Aziýa halklary bilen meňzeşligi alymlaryň önünde heniz özüniň çözügüne garaşýan meseläni goýýar. 1926-njy ýylda professor N. Brýullow-Şaskolskaýa amyderýanyň kenaryndaky türkmenleriň medeniýetini öwrenip, Türkmenistan "umumy ylmy nukdaýnazardan çuň gyzyklanma döredýär", sebäbi bu territoriýa □ medeniýetiň iň wajyp ýeleriniň biridir, onda gadymy Assiriýa, Pars, Hytaý we beýleki gadymy medeniýetleriniň gözbaşlary ýüze çykarylýar diýip bellemegi tötänleýin däldir(1). Sungaty öwreniji Ç. Esenowyň "Gurjak oýny □ hasyllylyk kultunyň tansy" diýen işi örän gyzyklydyr. Onda awtor ýaňy-ýakyn-da türkmenlerde bolan "gurjak oýny" kult tansyny Gündogar ýurtlarynyň has gadymy döp-dessurlary bilen deňeşdirýär. Onda-da, Ç. Esenow öz sözlerine görä, onuň 1985-nji ýylda Lebap welaýatynda toplan meýdan materiallaryny, diňe gündogar mifleri we ritual misteriyalary bilen deňeşdirilende, düşündirmek bolýar. Ol "has gadymy döwürlerden bäri Merkezi Aziýanyň, Hytaýyň,

Hindistanyň arasynda Gündogarda we Alynky Aziýa hem Müsür bilen Günbatarda güýçli medeni alyş-çalyş bolupdyr, şunuň netijesinde bu medeniýetleriň aýratyn elementleri Orta Aziýa halklarynyň folklorynda saklanyp galan bolmagy ahmal'' diýip aýratyn belleýär(2). Türkmenleriň kult aýdymlary, tanslary, sazy barada aýdanynda, Ç.Esenow türkmen-müsür medeni gatnaşyklarynyň üstünde durup geçýär. Türkmen sazyny iň gowy bilýän W.M.Belýaýewa salgylanyp, ol, türkmen dutaryna meňzeş iki taraply çirtilip çalynýan saz gurallary, müsür baralýewleri boýunça netije çykarylanda, Müsüriň we Türkmenistanyň ýaşajylarynyň arasynda b.e.ö. III-II müňýylliklerde has giň ýaýrapdyr.''Türkmenleriň we müsürlileriň kult aýdymlarynyň usullarynda hem meňzeşlik duýulýar □ diýip, Ç.Esenow ýazýar. Mysal üçin, aýdym aýdylanda, aýdymçynyň elini gulagyna, ýañagyna we boýnuna goýup, ýeňiljek basmak bilen sesi titremekleri ...Türkmeniň döp bolan dessurynda şeýle usul zenanlaryň we gyzlaryň ''läle'' aýdymlarynda duşýar, ol ''läle kak'' diýen halk adalgasy bilen anyklanylýar(3).Müsürlileriň we türkmenleriň magiki tanslarynyň plastikasynda (hereketinde) hem ýüze çykýar. Hususan-da, müsürlileriň adam jaýlanandaky tansy (''çapak'') diňe aýallar tarapyndan ''agy aýdymlarynyň deprekleriň kakylp, el çapmak bilen sazlaşygynda'' ýerine ýetirilýär.''Misrian'' (Balkan welaýaty) we ''Müsür'' (Lebap welaýatyndaky şäherçe) toponimlerine üns bereliň. Olarda Ýepgitiň türkmençe ady Müsür bilen many gatnaşygy bar. Türkmeniň improvizirlenen göýdüm (karlik) adamyň gatnaşmagyndaky ''gurjak oýny'' tansy hem müsürlileriň jadyly (magik) tansyny ýa-da salýar. Mysal üçin, Senusert dinastiýasynyň XII faraonyň köşk adamy Sinuheta ýazan hatynda şeýle diýilýär ''Seniň mazaryň gapysynda karlikleriň tansy bolar''. Müsüriň mifologiýasynda karlik diýip şertli Şeýtan (Iblis) atlandyrylýar we ol öý ojagynyň, aýallaryň we çagalaryň goragçysy bolupdyr(4). 1985-nji ýylda arheolog H.Ýusubow Uzboýyň sag kenaryndaky (Demirgazyk-Günbatar Türkmenistan) mazarlyklaryň birinden müsür faýansyndan ýasalan, Iblisiň sakally müsür hudaýy şekillendirilen şelpe

(beýikligi 3,5 sm) tapypdyr. H.Ýusupowyň belleýşi ýaly, 'Şeýle figuralar Müsür taryhynyň ähli döwürleri üçin häsiýetli bolupdyr''. Beýleki ýerlerden tapylan müsür hudaýjyklarynda guýrugyň bolmazlygy (diňe birinde kiçijik ösüntgi bar), şol wagtda ''uzboý'' heýkeljiginiň uly we togalagrak guýrugynyň bolmagy gyzyklydyr(5). Türkmeniň zergärçilik sungaty hem müsürlilileriň mifologiýasyndaka meňzeş şekillere eýedir. Rus zoology W.S.Zaletaýew 1979-njy ýylda käbir türkmen dagdanlarynyň (aýallaryň döşe dakylýan bezeg şaýlary □ dogalary) Türkmenistanda ähli ýerde duşýan tomzaklaryň (skarabeýleriň) anyk nusgasy (kopiýasy) bolup durýar diýip ýazýar. Emma Müsürde bu tomzak hormat goýulan keramatly mör-möjek hasaplanypdyr. Skarabeýiň şekilleri b.e.öň III – II müňýyllykda Müsürde giňden ýaýrapdyr we onuň keşbi Gün kultuna meňzeş görlüpdür. W.S.Zaletaýewiň pikirine görä, ''Türkmenistanyň dagdan-skarabeýleri müsürlilileriňki bilen deňeşdirilende, örän çylşyrymly we dürli-dürlüdür''(6). Umuman, türkmen dagdanlarynyň ''haýwan äheňleri'', şeýle-de gurbagalaryň, haffyklaryň, pyşdyllaryň, tomzaklaryň şekili bolan haly nagyşlary gadymy Müsürde giňden meşhur bolan mifologik äheňleri bilen meňzeşdirler. Munuň hemmesi ýene-de bir gezek türkmen medeniýetini diňe Merkezi Aziýanyň çäginde üzňelikde öwrenmegiň bolmaýandygyny görkezýär.Ylymda tutuş gadymy döwrüň dowamynda Merkezi Aziýadan Orta we Ýakyn Gündogara we tersine, etnoslaryň köpçülikleýin göçmekleri bolup geçendigi baradaky pikir birnäçe gezek aýdylypdy. Eýýäm antik döwürde halklar özleriniň gelip çykyşlary barada jedel edipdirler. Rim taryhçysy Pompeý Trog skifler □ türkmenleriň ata-babalary barada gürrüň berende, şeýle ýazypdyr: ''Skif taýpasy elmydama gadymy hasaplanypdyr, emma skifler bilen müsürlilileriň arasynda uzak wagtlap gelip çykyşlarynyň gadymylygy barada jedel bolupdyr... skifler müsürlilerden üstün çykypdyrlar we elmydama has gadymy halk bolupdyrlar''. Merkezi Aziýanyň söweşjeň halklary hemişe gadymy gündogar ýurtlarynda peýda bolupdyrlar we ol ýerde öz patyşalyklaryny döredipdirler. Has gadymy döwürlerde Türkmenistanyň çäginde ýaşayan etnoslaryň ynamly günbatara hereket edip, Müsüre

ýetendikleri bellidir. Hut Türkmenistanyň gadymy halklary Ýewropany we Aziýany aýratyn tohum at bilen tanyşdyrypdyr. Akademik W.O.Witt ýöneligine ahalteke atlary □ bu Assiriýanyň, Müsüriň we Elladanyň beýik ussatlarynyň çeken suratlarynda müdimileşdirilen Orta Aziýanyň ajaýyp atydyr'' diýip ýazyypdyr(7).Müsürde hatda has gadymy ''skif'' etnosy ''tahoryň'' ady hem bellige alnandyr. Onuň ady häzir ''togar'' (''duker'', ''tüwer'') türkmen etnoniminde bar. Ramses III (b.e.ö. 1200 □ 1168 ýý.) belli ýazgysynda etnonim ''tohar'' ''takkeri'' görnüşinde duşýar. Gündogarşynas N.Henningiň pikirine görä, hut toharlar b.e.ö. III müňýyllykda gadymy gündogar zulum ediji döwlet gurluşyny syndyryjylar bolupdyrlar(8). B.e.ö. I müňýyllygyň ortasyndaky çeşmelerde eýýäm Merkezi Aziýa etnoslarynyň Müsüre barmaklary görkezilýär. B.e.ö. V asyrda ahemedileriň Elefantin nil adasynda (Gündogar Müsür) ýerleşen garnizonynyň düzüminde Dargamanyň ýolbaşçylygyndaky Horezm goşunyny bolandygy görkezilýär(9). Skif-sak esgerleri Müsüriň gämi ekipafynyň düzüminde gulluk edipdirler. Olaryň terrakota heýkelleri bu ýurtda häzir hem duşýar. B.e.ö. IV asyrda parfiýaly Amminaspyň Müsüriň hökümdary bolandygy hem bellidir(10). Parfiýa täjirleri täze eranyň ilkinji asyrlaryna çenli diýen ýaly Müsüre aziýa harytlaryny eltipdirler we ''faraonlaryň ýurdunda'' tutuş gildiýalary emele getiripdirler(11). Orta asyrlarda ýagdaý düýbünden üýtgeýär. VII asyrdan başlap, oguz-türkmenlerinden, gypjaklardan we hazarlardan bolan türki harby serkerdeleri Müsürde esasy hyzmaty ýerine ýetiripdirler. Ähli ýokary harby we harby-edara wezipeleri olaryň eline geçipdir(12).856-njy ýylda halyf al-Muatasim Müsüriň hökümdary edip, türkmen serkerdesi al-Fatha ibn Hakany belläpdir, emma ol halyfy gorap, tiz wagtda wepat bolupdyr. 866-njy ýylda Müsüriň emeldary edip türkmen serkerdesi Ahmed ibn Tulun belleniýär, onuň kakasy Tulun bolsa birnäçe ýyllap Merwde ýaşan halyf al-Mamuna gulluga durupdyr. Ahmet ibn Tulun Müsüriň paýtagty Fustat şäherine 866-njy ýylyň 15-nji sentýabrynda gelipdir. Täze hökümdar uly iş geçiripdir: tejribeli (professional) goşun döredýär, göwrümlü suwaryş

(irrigasiya) işlerini geçirilýär, oba hojalygy ösdürýär, söwdany dürli ýollar bilen goldaýar, Fustatyň demirgazygynda täze şäher gurýar, onda garnizony ýerleşdirýär, häzirki güne çenli saklanan baş metjidi gurdurýar, Bagdad halyflarynyň köşklerine aňyrdan dur diýdirýän ajaýyp köşkleri gurdurýar, döwlet salgytlaryny azaldýar. Ahmed ibn Tufan öz şaýyny zikgeläp başlaýar we halyfyň adynyň ýanynda öz adyny goýup başlaýar. Müsür senenamaçylary onuň dolandyran döwrüni ''Müsür taryhynyň altyn asyry'' diýip atlandyrypdyrlar(13).873-nji ýylda Ahmed ibn Tulun ilkinji hassahanany esaslandyrýar. Onda aýallaryň we erkekleriň hammalary bolupdyr. Hassahana diňe ilatyň ýoksullar gatlagy üçin niýetlenipdir. Hassalar öz geýimlerini we pullaryny dolandyryja beripdirler, hassahanadan çykanlaryndan soň bolsa, towuk we çörek alypdyrlar. Hassahanada ruhy keselliler (akyllaryndan azaşanlar) üçin ýörite bölüm bolupdyr. Bu lukmançylyk edarasynyň hajatlary üçin ýylda 60 müň dinar goýberilipdir. Köşk metjidinde dermanhana bolupdyr, onda lukman her anna günü kesellileri mugtuna bejeripdir(14). Ahmet ibn Tulun öz döwletinde Müsüri, Siriýany we Palestinany birleşdiripdir. Öz şöhratynyň çür depesindekä, 884-nji ýylda ol ýogalýar, emiriň orny onuň ýigrimi ýaşly ogly Humaraweyhe (884-896-njy ýý.) geçipdir. Bagdad halyfy, Ahmediniň ölüminden peýdalanyp, öz goşunyny Müsüre sürýär, emma derbi-dagyn edilýär, ondan soň al-Muwaffak resmi taýdan Müsürde we Siriýada Tulunlaryň häkimini kanunlaşdyrýar, eýýäm soňky halyf Humaraweyhiň gyzyna öýlenýär. Al-Makriziniň şaýatlyk etmegine görä, Humaraweyh ägirt uly at çapysyklaryny geçiripdir: ''Çapysyklar halkyň arasynda baýramçylyk hasap edilipdir''(15). Ol örän owadan haýwanat bagyny döredipdir, onda her bir haýwanly kapasanyň ýanynda howdan gurludyr. A.Mes şeýle ýazypdyr: ''Tulunide Humaraweyh döwründe bu müsür däbi türküleriň güllere bolan hyjuwy bilen bilelikde ony musulman hökümdarlarynyň arasynda bagçylyk boýunça iň uly hünärmene öwürpdir. Kakasynyň okuw meýdanynda ol gülleriň we agaçlaryň ähli bolup biljek görnüşlerini ekmegi buýrupdyr. Ol ýerde seýrek duşýan sapylan ösümlükler bolupdyr, mysal üçin, badam erik agajyna

sapylypdyr; bágülleriň dürli görnüşleri, gyzył, gögümtil we sary lotos bolupdyr. Gülleri şekilleriň we sözleriň ýazylyşy görnüşde ekipdirler, bagbanlar elleri gaýçyly hiç bir ýaprak beýlekilerden aýratynlykda çykyp durmaz ýaly, alada etmeli bolupdyrlar. Howuzlar, suw çüwdürimleri, emeli çeşmeler we öňden bar bolan antik müsür bagbançylyk stilindäki pawilionlar, seýil бага has hem görk beripdir''(16).895-nji ýylda Siriýa bolan ýöriş wagtynda Humaraweyh öldürilýär. Häkimlik gezekli-gezegine onuň ogullary Abul-Asakir Jeýşa (895-896-njy ýý.) we Haruna (896-904-nji ýý.) geçipdir. Emma beýik hökümdaryň kiçi ýaşly ogullary döwleti dolandyrmaga ukyply bolmandyrlar, olaryň ikisi hem ýaş wagtlary öldürilýär. Gysga wagtyk tagta Humaraweyhiň dogany Şeýban ibn Ahmet (904-905-nji ýý.) geçýär, emma ol halyf al-Muktafiniň guran döwletini halas edip bilmeýär(17). Otuz ýylyň dowamynda Müsür we Siriýa bagdat halyfyň golastynda bolýar. Ol tä Müsürde häkimiýet başyna 935-nji ýylda Muhammet Ihşid gelýänçä, emeldarlary öz islegine görä belläpdir. Muhammediň kakasy Tugj Merkezi Aziýanyň oguzlaryndan bolupdyr(18). Ibn Tugj güýçli goşuny täzeden döretmegi başaryar we öz döwletine Siriýanyň merkezi we günorta böleklerini birleşdirýär. Ol apbasy halyfy bilen dostluk gatnaşygyny saklapdyr we häkimiýet başyna geçmek isleýän Fatimidleriň güýçli garşydaşy bolupdyr. 936-njy ýylda ol fatimid goşunyny ýeňýär we ony Magrypdan çykarýar.Ihşidler hem edil Tulunidler ýaly, akyllý-başly syýasaty alyp barypdyrlar. Olar edara diwanhanasynda özgertme geçiripdirler, onuň çykdajylaryny has azaldypdyrlar, Müsür musulmanlar tarapyndan basylyp alnanyndan soň, ilkinji gezek, raýat emeldarlaryna hak töläp başlapdyrlar, suwaryş (irrigasiýa) ulgamyň ösmegine we batgalyklary guratmaga ýeterlik üns beripdirler. 946-njy ýylda Muhammet Ihşid ýogalandan soň, Müsürde tagta onuň iki sany kiçi ýaşly ogly geçýär, emma häkim ministr-nubiý Kafuryň elinde jemlenipdir, ol ýogalandan soň, 966-njy ýylda Ihşidler öz güýçlerini ýitiripdirler(19).Basym Müsürde häkimi Fatymylar □ Pygamberiň gyzynyň nebereleri basyp alýarlar we 969-njy ýylda Kahir (Kair) şäheriniň düýbünü tutýarlar. XI asyryň ikinji çärýeginde Ýakyn Gündogara

türkmen-seljuk goşunynyň çozmagy musulman dünýäsiniň etnik kartasyny üýtgedýär. Emma türkmenler Müsüri basyp almandyrlar. Türkmen-seljuk döwletiniň gündogaryndaky syýasy we harby wakalar biraz wagt türki hanlaryny Demiragyk Afrikanyň baý ýerlerini basyp almakdan ünsüni sowupdyr. Arheologik materiallar we ýazuw çeşmeleriniň maglumatlary Müsür hem Seljuk imperiýasynyň ilatly ýerleri bilen gyzgalaňly söwda we medeni alyş-çalşyň bolandygyna şaýatlyk edýär(20). 1171-nji ýylda Müsürdäki fatymy halyfy öz goşunlarynda mamlüklary (''ýoluganlary'') □ ýesir düşen oguzlary, gypjaklary, alanlary, peçenegleri giňden ulanan Eýýubylaryň dinastiýasy tarapyndan syndyrylýar. Köneürgenç şasy Jelalleddin 1231-nji ýylda Zakawkazýede ýogalandan soň, onuň mongol basypalyjylaryna garşy duran batyr esgerleri söweşip Kawkazdan Müsüre çenli barypdyrlar we Eýýubylara gulluga durupdyrlar. Hut şolaryň kömegi bilen Mälik Salyh Eýýuby 1244-nji ýylda Ierusalimi basyp alýarlar we tizden Müsüre Siriýany birleşdirýär. Türkmen atlylarynyň güýji bilen Eýýubylar öz güýçlerini ýokary galdyrypdyrlar. Şol wagtda Siriýanyň we Müsüriň taryhy annalarynda (ýyl ýazgylarynda) emir Muizz Izzeddin Aýbeg et-Turkmanyň ady peýda bolýar. Aýbeg Türkmeniň horezm goşunynyň düzüminde gelen bolmagy ahmaldyr. Emma welin, ''Soltan az-Zahir Beýbarsyň durmuş beýany'' atly orta asyr arap halk romanyna laýyklykda, Aýbeg Mosulyň (Yrakda) hökümdary bolupdyr we hatda Müsüre harby ýöriş hem edipdir, emma agyr keselden soňra goşuny bilen Müsür soltanyna gulluk etmäge geçmegi makul bilipdir. Mälik salyh Aýbeg döwründe Müsüriň iň abraýly emirleriniň biri bolupdyr. Oňa soltan barka oturmak rugsat edilipdir we hatda onuň üçin aýratyn köşk hem berlipdir(21).Haçanda 1248-nji ýylda fransuz koroly Lýudowik IX (1226-1270-nji ýý.) haç göterijiler bilen bilelikde Müsüriň ýerine baranynda, Aýbeg ýewropaly rysarlary derbi-dagyn etmäge işjeň gatnaşypdyr. Diňe bir 12 müň haç göterijiler däl, eýsem Lýudowigiň özi, korolewa Maragarita we korolyň dogany Alfons hem ýesir düşüpdirler.1250-nji ýylyň ýazynda Mälik Salyh ýogalýar we onuň aýaly □ türkmen zenany Şajarat at-Durr Eýýubylaryň köp sanly wekili dinastiýanyň häkimini bermek

islemän, türkmen we gypjak mamlük esgerleriniň goldamagy bilen özüni Müsüriň hökümdary diýip yglan edýär. Şeýlelikde, ''faraonlaryň ýurdunda'' köp ýüzýyllyklaryň dowamynda mamlük soltanlarynyň häkimiýeti bolýar. Döwletiň atabegi (ýagny goşunyň baş serkerdesi) diýip emir Aýbeg ykrar edilýär. Täze Atabeg soltanyň Kala Jabala köşgüne gelýär we öz wezipesine girişýär. Aýbeg haç götürijileri doly ýok edýär we çozmak gorkusyny aýyrýar. Şajarat at-Turruň buýrugy bilen ýesir düşen fransuzlaryň boşadylmagy uly waka bolupdyr. 40 müň tylla dinar töläp, Fransuz öz korolyny, onuň garyndaşlaryny we rysarlaryny Müsürden alyp gidýär. Haçanda soňky haç göterijiler döwletiň çäginden çykanynda, Müsürde toý başlanýar. Şol wagtda, bagdat halyfy Gündogar musulmanlaryny soltan zenanyň garşysyna küşgürýär we ondan Eýýubylara tagty gaýdyp bermegi talap edýär. Musulman döwletini zenanyň dolandyryandygyna gahar edip, halyf müsürlileriň mertebesini peseldip, eger olaryň ýurdunda erkek adam tapylmasa, Müsüre erkek adamy ibermegi söz berýär. Emma mamlükler şeýle edýärler. Aýbeg Şajarat at-Durra öýlenýär. 1250-nji ýylyň 31-nji iýulynda ol hökümdaryň borçlaryny öz üstünden aýyrýar. Ähli türkmen hökümdarlary we mamlükler, olaryň arasynda geljekgi beýik soltan Beýbars hem bolupdyr, Aýbegi Müsüriň soltany diýip yglan edýärler. Emirler we han-begler Aýbeg Türkmeniň öňünde iki hatara düzülip, baýdaklaryny açypdyrlar. Olar oňa soltanyň geýimlerini geýdirip, ata mündürdipdirler. Surnaýlar çalyp, deprekler kakylpdyr. Aýbeg öz egindeşleriniň öňünden geçeninden soň, her bir emir oňa wepadarlyk kasamyny içipdir. 1250-nji ýylyň awgustynyň başynda ''Al-malik al-muizz Aýbeg at-Turkmen (Şöhratlandyryan hökümdar Aýbeg Türkmen'') ady bilen tagta geçipdir (22). Ol halyfa özüniň Müsürde tagta geçendigi barada hat üsti bilen habar beripdir. Onuň şahsy mamlükleri oňa ''muizzi'' diýip atlandyryp başlapdyrlar we öz hökümdarlaryny her tarapdan goldapdyrlar. Emma halyf tarapyndan küşgürilýän Müsüriň ilaty tagtda Eýýubylaryň neberesiniň oturmagyny talap edip başlapdyrlar. Mamlük emirleri eglişik edipdirler we tagta 8 ýaşly Ýemenli Mälik Aşraf Muzaffareddin Musany oturdydyrlar. Türk professory B. Uçok bu barada şeýle ýazýar:

'Müsürde täsin ýagdaý emele gelyär: soltanyň tagtyny birbada iki adam eýeleýär □ eýýuby Mälik Aşraf we mamlük-türkmen Izzad-din Aýbeg. Bu hökümdarlaryň atlary bilen teňňeler zikgelenýär, olar bilelikde anna hutbasynda ýatlanylýpdyr. Bu diarhiýada Mälik Aşraf diňe nominal hökümdar boludyr, döwlet işlerini bolsa Aýbegiň diňe özi çözüpdir''(23).Eýýubylar Müsüri ýitirendiklerine düşünipdiler. Şonuň üçin, olaryň bir wekili ýurdy gaýtaryp almak üçin fransuzlar bilen ylalaşyk baglanyşypdyr we öz köp sanly garyndaşlaryny çagyrypdyr. Äpet goşun Müsüre tarap süýşüpdür. 1252-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda Kairiň eteginde uly söweş bolupdyr. Siriýa goşunlary mamlükleri gysyp, eýýäm şäher derwezelerine ýakyn barypdyrlar diýen ýaly. Emma soltan Aýbegiň we emir Oktaýyň şahsy gahrymançylygy netijesinde, olar garşydaşlarynyň birnäçe iri harby serkerdelerini ýesir alýarlar we ýok edýärler, mamlükler ruhy taýdan galkynýarlar. Olar aýgytly çozuşa başlaýarlar we siriýalylary derbi-dagyn edýärler. Aýbeg Türkmen Kaire uly ýeňiş bilen giripdir. Şol döwürden başlap, ähli buýruklarda we şaýlarda diňe onuň ady görkezilip başlanypdyr(24). Ilkinji mamlük soltany öz dinastiýasyny Bahry diýip atlandyrypdyr, sebäbi mamlük kazarmalary Niliň adalarynyň birinde ýerleşipdir (Bahr – «Uly derýa»).1257-nji ýylda Aýbeg ýogalandan soň, tagty iki ýyllap onuň ogly Mansur Nureddin Aly eýeläpdir, 1259-njy ýylda bolsa tagta Muzaffar Seyfeddin Gutuz geçýär. Ol 1260-njy ýylda Mesopotamiýanyň golaýynda mongol goşunyny derbi-dagyn edipdir.Şol ýylda mamlük tagtyna mamlükleriň Müsürde dolandyran wagtynyň bütin taryhyndaky iň bir görnüklo soltanlarynyň biri tagta geçýär we türki halklaryna 300 ýylyň dowamynda diýen ýaly şäriksiz häkimi üpjün edýär. Bu beýik hökümdaryň terjimehalynda has anygrak durup geçmek gerek. Onuň doly ady: az-Zahir (aýdyň), gorkmazak ýolbars, dünýäni basyp alan Rukneddin Beýbars ibn Abdylla al-Bunduktari as-Salihi an-Najmi al-Eýubi at-Týurki (1260-1277-nji ýý. hökümdarlyk eden ýyllary) □ Misriň (Müsüriň), Şamyň (Siriýanyň) we Hijazyň soltany. Bu hakyky ady Beýbars ('barslaryň baştutany') bolan soltanyň başga-da derejeleri (titullary) bolupdyr □ ''iki halyfyň işlerini dolandyryjy'', ''Abbasylar halyfatynyň

öwüsginini gaýtaryp beriji'', ''ähli musulmanlaryň emiriniň deň mirasdary'' we beýlekiler.Soltan Beýbars □ köp sanly türkmen esgerleriniň biri. Ol XIII asyrda ýaş wagty Ýewraziýa sähralyklarynda mongollar tarapyndan tutulýar we gul edilip satylýar. Arap taryhçysy al-Aýniniň belleýşi ýaly, ýesir alnan oguzlar we gypjaklar ''Siriýa we Müsür ýerlerine äkidilipdir''.Damask bazarynda 14 ýaşly Beýbarsy (1225-nji ýylda dogulýar) türkmen emiri Aýtegin al-Bunduktar (näme üçin Beýbars al-Buntuktar diýip atlandyrylýandygynyň sebäbi satyn alýar we ýetginjegi mamlükleriň goşunyna goşýar. Ýörite harby taýýarlygy geçen Beýbars öz şahsy zehininiň netijesinde, derrew öňe saýlanýar we söweş meýdanynda görlüp-eşidilmedik batyrlyk görkezýär. Mansur döwründe haç göterijiler bilen söweşde 25 ýaşly Beýbars Fransiýanyň korolyny ýesir alyp, eýýäm özüni zehinli serkerde hökmünde görkezýär(25).Beýbars gadymy we bir wagt hazarýaka sähralyklarynda agalyk eden oguz urugy bolan burjogludan gelip çykypdyr. Rus ýylýazgylary bu urugy Burçewiler barada aýdylanda bolsa, oguz we gypjak gadymy ýadygärlikleri öwreniji S.A.Pletnýowa olaryň gypjaklar däldigini ýörite belleýär. Kaýf, taryh, dokuzoba, burjogly ýaly taýpalary uly oguz-türkmen birleşiginiň düzümine giripdirler. XI asyryň ahyrynda haçanda Ýewraziýa sähralyklaryndaky oguz ýerlerine gypjaklar dökülende, oguz taýpalary gelmişekler bilen birleşikdeş hökmünde birleşipdirler we taýpalaryň täze gypjak birleşmesiniň çep (günbatar) ganatyny emele getiripdirler. Beýbarsyň burjogly urugyndan gelip çykmagy soltanyň döwürdeşleri we soňky müsür taryhçyary tarapyndan anyk bellenenilýär. Belli bolşy ýaly, mamlükleriň taryhyna we anyk soltan Beýbarsyň hökümdarlygyna öz işlerini Ibn Uasil (1207□1297), Ibn Şaddad (1217-1285), Ibn Abduzahir (1223-1292), Beýbars ad-Daudar (1325-nji ýylda ýogalýar), an-Nuaýri (1331-nji ýylda ýogalýar), Ibn Aýbeg ad-Daudari (XIV asyryň birinji ýarymy), Ibn Tañryberdi (1311-nji ýylda dogulýar), Al-Makrizi (1356-1441), al-Ýunini (XIV a.),Al-Aýni (1361-1451), Ibn Iýas (1448-1524) we beýlekiler bagyşlapdyrlar. Taryhy makalalar